

نمایه

گزیده کتاب‌شناسی تاریخ مناسبات ایران و عثمانی در دوره قاجار

• دکتر جواد ابوالحسنی

قمری، از طرف دولت وقت راهی سرحدات ایران و عثمانی شد تا کار سترگ و مخاصمه‌برانگیز تعیین خطوط سرحدی را بین دو کشور مشخص کند. کتاب حاضر در واقع گزارش میرزا جعفر خان است که برای انجام این مهم، یعنی تعیین خطوط سرحدی بین ایران و عثمانی مأمور بوده و از ربیع الاول ۱۲۶۵ تا اواخر شعبان ۱۲۷۱ ه. ق مرزهای غربی ایران را از مصب شط العرب (اروند رود) تا کوه آرارات قدم به قدم طی کرده و شرح این مأموریت و کلیه مسائل و سوابق مربوط به این سرحد را با دقت و توجه خاصی در گزارش خود مدون ساخته است. رساله‌ی مورد بحث علاوه بر این که حاوی شرح مذاکرات و دلایل حقانیت دولت ایران در قبال ادعاهای ناصواب دولت عثمانی است، راجع به سرحدات غربی و ایالات و طوایف ساکن در آن حدود نیز اطلاعات ذی‌قیمتی را متضمن است.

۲- **سیاحت‌نامه‌ی مسیو چریکف:** ترجمه‌ی آبرار مسیحی، به کوشش علی‌اصغر عمران، تهران، امیرکبیر ۱۳۷۹. یکی از کتاب‌های مفید و مستند برای بررسی مناسبات سیاسی ایران و عثمانی در دوره قاجار، سیاحت‌نامه‌ی مسیو چریکف روسی است. پس از مبادله‌ی معاهده ارزنه‌الروم دوم، مقرر شد که از طرف دولتین ایران و عثمانی و همچنین انگلستان و روسیه، نمایندگانی جهت تحدید حدود عازم سرحدات شوند. نماینده‌ی دولت روسیه در مذاکرات مربوط به تعیین حدود، مسیو چریکف بود. وی به مدت چهار سال یعنی از ۱۸۴۷ تا ۱۸۵۲ کمیسر و رئیس کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی بوده است. چریکف به بخش‌های عمده‌ای از جنوب غربی و شمال غربی ایران مسافرت کرد و اطلاعات ارزنده‌ای را از وضعیت مرزها و شهرهای آن دوره جمع‌آوری و ارائه نمود. کتاب وی اگرچه با هدف مردم‌شناسی و توجه بر آداب و

شناخت چگونگی مناسبات سیاسی ایران و عثمانی در دوره قاجار، مستلزم آشنایی با منابع مربوط به آن دوره است. با بررسی موشکافانه و در عین حال بی‌طرفانه‌ی این منابع می‌توان به سرشت مناسبات دو کشور و عواملی که سبب بروز تنش و بحران میان دو کشور همجوار می‌شده است پی برد. البته پاره‌ای از منابع دوره‌ی قاجار نظیر تاریخ ذوالقرنین، شرح حال عباس میرزا ملک آراء، تاریخ روضه‌الصفاء و ناسخ‌التواریخ و... کمابیش در خصوص روابط دو کشور مطالبی را بیان داشته‌اند. اما اهمیت موضوع اقتضا می‌کند تا آن دسته از منابعی که با تفصیل بیشتر به بررسی این امر پرداخته‌اند، جهت آشنایی علاقمندان معرفی شوند:

۱- **رساله‌ی تحقیقات سرحدیه:** میرزا جعفر خان مشیرالدوله، به اهتمام محمد مشیری، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۸ مؤلف کتاب میرزا جعفر خان مهندس باشی (مشیرالدوله) از رجال برجسته‌ی دوره قاجار است که از اواسط سلطنت فتحعلی شاه تا دهه‌های نخست سلطنت ناصرالدین شاه قاجار عهده دار برخی از مشاغل مهم دولتی بوده است. وی جزو اولین دسته از محصلین اعزامی به اروپا بود که در سال ۱۲۳۰ ه. ق به دستور عباس میرزا نایب السلطنه و میرزا بزرگ قائم مقام فراهانی راهی انگلستان شد.

میرزا جعفرخان از سال ۱۲۳۰ تا ۱۲۳۴ ق در انگلستان مشغول تحصیل شد و پس از فراغت از تحصیل در سال ۱۲۳۴ ه. ق به ایران بازگشت و در دارالسلطنه تبریز رحل اقامت افکند و همدم شخصیت‌های فکوری چون شاهزاده عباس میرزا، میرزا یحیی قائم مقام و فرزند ایشان میرزا ابوالقاسم، فاضل خان گروسی و میرزا فتحعلی خان نایب‌الایاله گردید. تا این که در دومین سال سلطنت ناصرالدین شاه، یعنی سال ۱۲۶۵

اسناد مهمی چون نامه سلطان عبدالمجید عثمانی به ناصرالدین شاه در مورد تعیین احمد و فقیق افندی به سفارت ایران، نامه میرزا آقاخان نوری به حیدر افندی پیرامون کارشکنی و شیطنت‌های ایل جاف و نیز شورش شیخ عبیدالله نقشبندی از سران کرد و... آورده شده است.

جلد چهارم کتاب که در واقع آخرین جلد از مجلدات چهارگانه کتاب اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه) است در برگیرنده اسنادی است که پس از تاسیس حکومت مشروطه در ایران، بین دولتمردان ایران و عثمانی رد و بدل شده و هم چنین حاوی یکسری اسناد داخلی است که در خود ایران از طرف صدر اعظم یا سایر مقامات بلند پایه حکومتی به کارگزاران زیر دست صادر شده است.

گزیده اسناد ایران و عثمانی ۵جلد، تهران، واحد نشر اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۹ و ۷۰.

کتاب مورد نظر در پنج جلد به طبع رسیده است. جلد اول آن عمدتاً حاوی اسنادی از سال ۱۲۱۱ تا ۱۲۷۰ هـ.ق. است. در جلد اول ۱۷۹ سند تاریخی در خصوص مناسبات سیاسی دو کشور ایران و عثمانی ارائه گردیده است. مطالب جلد اول در شش فصل تدوین گردیده است. فصل سوم که در بردارنده اسناد مهمی در خصوص امور سرحدی، سابقه تاریخی و مسئله محمره و قراردادهای منعقد بین دو کشور است و نیز فصل چهارم که حاوی اسنادی در مورد مذاکرات ارزنه الروم و اسناد سرحدی کردستان و آذربایجان است به نظر می‌رسد که نسبت به سایر فصول مهم تر باشند.

جلد دوم مشتمل بر اسناد مربوط به سالهای ۱۲۷۱ تا ۱۳۱۳ هـ. ق است که مربوط به دوره ناصری است و حاوی ۲۱۰ سند می‌باشد. جلد حاضر در چهار فصل و یک ضمیمه تهیه و تدوین شده است از اسناد قابل ذکر جلد مذکور می‌توان به اسنادی که پیرامون عشایر مرزی و تجاوزات آنها بین دو کشور صادر گردیده اشاره کرد.

جلد سوم مشتمل بر ۲۲۲ سند تاریخی گرانبها و سودمند است، که در پنج فصل تدوین شده است. از اسناد قابل توجه این جلد می‌توان به اسناد مختلف مدنی، حقوقی و اقتصادی اتباع دولتن نظیر تذکره، تابعیت و تغییر تابعیت، تجارت، مالکیت، ازدواج و... اشاره کرد.

جلد چهارم، شامل ۲۱۷ سند تاریخی است که بین فاصله‌ی زمانی ۱۳۱۳

سنن مردم نواحی مزبور نگاشته نشده است، با این حال حاوی نکات مردم‌شناختی ارزشمندی است. نکته‌ی درخور توجه در این سیاحت‌نامه آن است که چریکف به هر جا که عزیمت کرده، موقعیت سوق‌الجیشی آن منطقه و این‌که چه قشونی و با چه تجهیزاتی قادرند از آن عبور نمایند، بیان کرده است که احتمالاً این امر ناشی از روحیه‌ی نظامی‌گری او و یا تهیه‌ی گزارش برای مراکز نظامی کشور روسیه بوده است.

۳- اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)، محمدرضا نصیری، ۴ ج، تهران، انتشارات کیهان، ج اول ۱۳۶۶، ج دوم ۱۳۶۸، ج سوم ۱۳۷۱.

کتاب حاضر اثر محققانه‌ی استاد فاضل آقای دکتر محمدرضا نصیری است. در این اثر چهار جلدی تعداد کثیری از اسناد و مدارک مربوط به ایران در بایگانی‌های کشور ترکیه که تا قبل از این مهم، پژوهشی مدون و علمی پیرامون آن‌ها نشده بود مورد بررسی قرار گرفته است.

همان‌طور که نویسنده اشاره دارد مأخذ اصلی کتاب، بایگانی نخست‌وزیری (صدارت) دولت عثمانی بوده است. علاوه بر بایگانی نخست‌وزیری، ایشان از اسناد موجود در توپقایی‌سرای و نیز بایگانی وزارت خارجه ایران سود برده است. در جلد اول کتاب، اسناد مربوط به دو کشور ایران و عثمانی در بین سال‌های ۱۲۲۸-۱۲۰۹ هـ.ق همراه با توضیحاتی در پاورقی درج شده است. نویسنده قبل از پرداختن به اسناد دو کشور، مقدمه‌ای درخصوص روابط سیاسی دو کشور بیان داشته است. جلد دوم کتاب حاوی اسنادی است که در حد فاصل سال‌های ۱۲۳۹ تا ۱۳۶۳ هـ.ق یعنی تاریخ عقد قرارداد ارزنه اروم دوم صادر شده است. در این اسناد به مسائل مهم مرزی، سرکشی ایلات و عشایر، تجاوز سپاه عثمانی به قلمرو ایران، نامه‌های متبادله بین صاحب‌منصبان حکومتی در خصوص مسائل مختلف از جمله رفت و آمد اتباع دو کشور به خاک همدیگر و از این قبیل اشاره گردیده است. جلد سوم کتاب اختصاص به بررسی اسناد و مکاتبات دو کشور در حد فاصل سال‌های ۱۲۶۴ تا ۱۳۰۷ هـ.ق دارد.

نویسنده به مانند جلد‌های اول و دوم کتاب، مقدمه کوتاه و مفیدی را در خصوص مناسبات سیاسی دو کشور بیان داشته و سپس اسنادی را که بین دولتمردان دو کشور صادر گردیده ارائه نموده است. در جلد سوم

به‌عمد یا بنا به ملاحظات سیاسی، برخی از حقایق را تخریب کرده است. به همین جهت در مطالعه آن نیز باید محتاط بود. شایان ذکر است جودت پاشا با همکاری فؤاد پاشا یک دستور زبان ترکی، تحت عنوان (قواعد عثمانیه) تألیف نمود که این کتاب همراه با کتاب ۱۲ جلدی ایشان به همت انجمن دانش در استانبول به چاپ رسیده است.

۶- **یادبودهای سفارت استانبول**، خان ملک ساسانی، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۵۴ مؤلف مطالب کتاب حاضر را با ذکر مسافرت محمدعلی شاه قاجار و احمدشاه به استانبول آغاز کرده است. سپس به وضعیت ایرانیان مقیم عثمانی و جایگاه ادبیات و موسیقی در عثمانی پرداخته است. مهم‌ترین بخش کتاب مربوط به سفرای ایران در کشور عثمانی است. مؤلف با ذکر تاریخ شروع سفارت و خاتمه هر یک، اهم حوادثی را که در ایام سفارت ایشان در خارج و به‌ویژه کشور عثمانی رخ داده، بیان کرده است. میرزا جعفر خان مشیرالدوله، حاج میرزا حسین خان سپهسالار، حاجی محسن خان معین‌الملک (مشیرالدوله)، محمودخان علاءالملک و تنی چند، از جمله این سفرا هستند.

۷- **امیرکبیر و ایران**، فریدون آدمیت، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۸. کتاب مورد بحث از آثار بسیار گران‌سنگ است که نزدیک به ده بار تجدید چاپ شده است. آدمیت کتاب خود را با بیان پیشینه‌ی خانوادگی میرزاتقی خان، دوره‌ی جوانی و خدمات دیوانی او آغاز کرده و سپس به مأموریت‌های سیاسی مشارالیه که در جریان قتل گریبایدوف روسی صورت گرفت، پرداخته است. مهم‌ترین بخش کتاب مربوط به جلسات کنفرانس ارزروم است که میرزا تقی خان به نمایندگی از طرف محمدشاه قاجار برای بررسی و حل اختلافات مرزی و ارضی و مسائل جنبی آن راهی عثمانی شده بود. در بخش مورد بحث، نویسنده ابتدا به تحلیل کلی از روابط ایران و عثمانی پرداخته و سپس با تفصیل بیشتر آن‌چه را که در کنفرانس ارزروم گذشته، بیان داشته است. تبیین سیاست میرزا تقی خان با حاج میرزا آقاسی در سیاست خارجی، به‌ویژه روابط بین ایران و عثمانی، عقد قرارداد ارزنه الروم، همدستی نمایندگان روس وانگلیس در خصوص ایضاحات اربعه، تجدیدنظر در عهدنامه ارزنه الروم و نقش میرزا محمدعلی خان در مورد پذیرش خودسرانه ایضاحات اربعه که تبعات زیان‌باری برای دولت وقت ایران در پی داشت، از جمله

تا ۱۳۲۴ هجری صادر شده. از اسناد مهم این جلد می‌توان به اسنادی در مورد مناطق متنازع نظیر قطور، وزنه، لاهیجان، پسوه و... اشاره کرد. جلد پنجم که واپسین جلد این کتاب است، دربرگیرنده‌ی اسنادی است که با استقرار حکومت مشروطه در ایران در سال ۱۳۲۴ ه.ق / ۱۲۸۵ ه. ش بین ایران و عثمانی رد و بدل شده است.

۴- **رساله‌ی حدود لایحه سی (تحدید حدود)**، درویش پاشا، استانبول، ۱۲۸۷ ه.ق درویش پاشا نماینده‌ی دولت عثمانی در کمیسیون تحدید حدود بوده و این رساله را با همکاری خورشیدپاشا به زبان ترکی عثمانی و در ۱۲۳ بند تألیف کرده است. گرچه این رساله بسیار جانبدارانه نوشته شده، باز اهمیت زیادی دارد و می‌باید با رساله‌ی تحقیقات سرحدیه میرزا جعفرخان مشیرالدوله و به صورت تطبیقی مطالعه شود. در رساله مذکور مطالب زیادی در خصوص مناطق سرحدی به ویژه مناطقی که مورد اختلاف در کشور بوده نظیر سلیمانیه، زهاب، صومای، برادوست و... و نیز ایلات و عشایر سرحدی چون بلباس، جلالی، سیبکی، حیدرانلو که عمدتاً کرد زبان بوده و هم چنین برخی از ایلات عرب زبان نظیر بنی کعب و بنی لام و... بیان شده است. در کتاب حاضر درویش پاشا نماینده سمج عثمانی سعی نموده است تا با تحریف مسائل و حوادث، حقایق را وارونه جلوه دهد، از این رو همانطوریکه اشاره شد در مطالعه کتاب مورد بحث می‌باید بسیار دقیق بوده و جانب احتیاط را رعایت نمود.

۵- **تاریخ جودت پاشا**، احمد جودت پاشا، جودت پاشا کتاب حاضر را در دوازده جلد تألیف کرده است و گفته شده است برای تالی آن متحمل سی سال زحمت شده است. در برخی از مجلدات آن به ویژه جلد یازدهم، مطالب مهمی پیرامون برخوردهای مرزی ایران و عثمانی در دوره‌ی سلطنت فتحعلی شاه و محمدشاه قاجار و عقد معاهده ارزنه الروم اول به سال ۱۲۳۸ ه.ق و اختلافات دو کشور ایران و عثمانی در خصوص ایلات و عشایر سرحدی به ویژه ایلات حیدرانلو و سیبکی، که فصلی از معاهده ارزنه الروم اول اختصاص به آن‌ها دارد، آمده است. برخی از اصحاب قلم، جودت پاشا را در تاریخ‌نگاری با آدولف تی‌یر فرانسوی (۱۸۷۷-۱۷۹۸ م) قابل مقایسه دانسته‌اند. با توجه به این‌که جودت پاشا از مورخین و ادبای امپراطوری عثمانی بوده است، احتمالاً

میرزا ملک‌آرا به کشور عثمانی و اقامت وی در شهر اسلامبول و انجام گفت‌وگوهایی بین مرحمت پاشا و عباس میرزا ملک‌آرا و شورش شیخ عبیدالله کرد و تلاش وی برای تشکیل دولت مستقل کرد و چندین مسأله‌ی دیگر بررسی شده است و سرانجام نویسنده فصل هفتم را، که واپسین فصل است، با بیان مطالبی در خصوص دیدار ناصرالدین شاه از بغداد و استانبول و زیارت عتبات عالیات و نتایج ناشی از این سیاحت‌ها و مواردی از این قبیل به پایان برده است.

۱۰- مسائل مرزی ایران و عراق و تاثیر آن در مناسبات دو کشور:

دکتر آذرمیدخت مشایخ فریدنی، چ اول، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۹ کتاب حاضر رساله‌ی دکتری خانم آذرمیدخت مشایخ فریدنی است که در سال ۱۳۶۳ شمسی به راهنمایی استادانی چون دکتر باستانی پاریزی، دکتر احسان اشراقی، دکتر عبدالکریم گلشنی و دکتر منصوره اتحادیه به نگارش در آمده است. رساله در یک مقدمه، پنج فصل و ضمیمه به سامان رسیده است. در مقدمه، نویسنده ضمن اشاره به ارتباط دیرینه‌ای بین اقوام ایرانی و ساکنان بین‌النهرین برقرار بوده به مهم‌ترین عوامل، که به‌ویژه پس از برقراری حکومت صفویان در ایران باعث ایجاد تنش بین ایران و عثمانی می‌شده است، پرداخته و وجود عشایر مرزی، مهاجرت و توطئه‌های قشری از ایرانیان شیعه‌مذهب در عتبات عالیات و عدم تسامح دولت‌مردان عثمانی در قبال ایشان و تمرکز تعلیمات تشیع و پرورش مجتهدین علمای مذهب اثنی‌عشری در عتبات و بالاخره اختلافات مرزی و سیاست‌های دو دولت استعماری وقت، یعنی انگلستان و روسیه در دامن زدن به این اختلافات را از جمله عوامل بروز اختلافات و منازعه بین دو کشور دانسته است.

در فصل اول قراردادهای ارزنه روم اول و دوم به تفصیل بررسی شده و به توافقات دو کشور، درپی تشکیل جلسات متعدد در کنفرانس ارزنه روم، نیز اشاراتی شده است. در ادامه، به مسأله‌ی ایضاحات اربعه و اعتراضات دولت عثمانی به بندهایی از معاهده ارزروم دوم پرداخته است.

در فصل دوم، برگزاری کمیسیون‌های تحدید حدود و قراردادهای مرزی ۱۲۶۴ تا ۱۳۳۲ هـ / ۱۸۴۸-۱۹۱۴ م بحث شده و در خلال آن به تحریک قبایل کرد از جانب دولت عثمانی که برای بر هم زدن امنیت نسبی مرزها صورت می‌گرفت، نیز اشاراتی شده است.

مواردی است که فریدون آدمیت موشکافانه و با دیدی علمی به بررسی آن‌ها پرداخته است. کتاب حاضر به‌ویژه در مورد کنفرانس ارزروم و تلاش‌های بی‌وقفه‌ی میرزاتقی خان در اثبات مواضع برحق ایران و بطلان نظرات و ادعاهای واهی دولت عثمانی در خصوص برخی از مناطق مرزی ایران، کتاب منحصربه‌فردی است و هیچ کتابی قابل قیاس با کتاب آدمیت نیست.

۸- تاریخ روابط سیاسی ایران و دولت عثمانی یا جلد دوم سپهسالار اعظم: محمود فرهاد معتمد، تهران، ابن سینا، ۱۳۳۶، کتاب

در مورد مناسبات سیاسی ایران و عثمانی در سه سال آخر دوره‌ی زمامداری میرزا حسین خان سپهسالار است. در این کتاب مطالبی درخصوص حمله‌ی شیخ عبیدالله کرد به بخش‌هایی از غرب ایران و نیز بلوک قطور که به موجب ماده شصت عهدنامه برلین در سال ۱۲۹۱ هـ ق به ایران مسترد شد، بیان گردیده است.

IRAN-9- NASREDDIN SAH ZAMANINDA OSMANLI MOHAMMAD REZA MUNASEBETLERI (۱۸۶۴)، MOHAMMAD REZA MUNASEBETLERI (۱۸۴۸) NASIRI, A thesis submitted Degree of Doctor of history in the Istanbul university in ۱۹۷۷ Printed by Tokyo, Japan.

رساله‌ی حاضر، پایان‌نامه‌ی دکتری محمدرضا نصیری است که در دانشگاه استانبول در یک مقدمه و هفت فصل به زبان ترکی استانبولی به سامان رسیده است. نویسنده در مقدمه‌ی رساله، مطالب مهمی در خصوص مناسبات سیاسی ایران و عثمانی قبل از دوره ناصرالدین شاه قاجار بیان کرده و آنگاه در فصل اول در خصوص اختلافات مرزی و ارضی در کشور ایران و عثمانی و تشکیل کمیسیون‌های مختلف از جمله کمیسیون محمره، زهاب، استانبول و... که به منظور حل و فصل اختلافات موجود تشکیل شده بودند و نیز معاهده برلین و استرداد آن به ایران بر اساس ماده ۶۰ آن بحث نموده است. در فصل دوم رساله، در مورد سفارت احمد و فیک افندی در ایران و تمهیدات دو دولت برای رفع مشکلات موجود مابین دو کشور بحث شده است. در فصل‌های سوم و چهارم مطالبی در خصوص منازعات بین ایران و انگلیس بر سر مسأله‌ی هرات و سفر میرزا فرخ خان به استانبول و پیشنهادهای هشت‌گانه احمد و فیک افندی در خصوص دولت ایران و اتباع آن کشور و مواردی از این قبیل بیان گردیده. در فصل پنجم و ششم نیز تبعید شاهزاده عباس

به احتمال زیاد به دلیل آشوب در ایالات شرقی امپراطوری عثمانی، امکان ارتباط بسیار کم بوده است. در کل سفارت ملا شریف به عثمانی، سفارت نافرجامی بود.

۱۲- ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، رحیم رئیس نیا، ۲ ج، چ اول، تهران، نشر مینا، ۱۳۸۵. گرچه کتاب مورد بحث بیشتر در خصوص مناسبات فکری بین دو کشور ایران و عثمانی است تا مناسبات سیاسی یا اقتصادی، با این حال نظر به اشتغال بر حوادث و مباحث مهمی که زمینه‌ساز تحولات فکری و در نهایت پیروزی جنبش مشروطه‌خواهی دو کشور هم‌جوار شد، اهمیت به‌سزائی دارد. نویسنده کتاب دو جلدی خود را با یک مقدمه کوتاه آغاز کرده و پس از اشاره به پیشینه‌ی طولانی مناسبات دو کشور و وجود برخی همانندی‌ها بین ایران و ترکیه، که پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی، از پیکره‌ی آن جدا شد، وارد فصول کتاب می‌شود. در فصل‌های مختلف، مطالب درخوری در مورد نفوذ و تأثیرات مدنیت غرب در تحولات سیاسی و فکری و... دو کشور بیان شده است. در جلد اول نویسنده بیشتر در مورد اندیشه‌ی سیاسی متفکران فکور و نقادی چون طالبوف، میرزا یوسف خان مستشارالدوله، میرزا صادق خان مستشارالدوله، میرزا حبیب اصفهانی و شیخ احمد روحی و شیخ رئیس قاجار و امثالهم بحث کرده و در جلد دوم نیز از جریانات مهمی چون قیام پاترونا خلیل، اصلاحات محمود دوم، واقعه کوللی و اندیش‌مردان برجسته‌ای چون مدحت پاشا، کمال ابوالضیاء توفیق و... یاد کرده است. بخش پایانی کتاب نوشته‌ی جداگانه‌ای از ارنست ادموند سون رامسانور است که رساله‌ی دکترای مشارالیه بوده و تحت عنوان «ترکان جوان» به زمینه‌های پیدایش انقلاب ۱۹۰۸ در عثمانی پرداخته است.

۱۳- ریشه‌های تاریخی اختلافات ایران و عراق، منوچهر پارسا دوست، چ دوم، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۹. کتاب حاضر در دو بخش به نگارش در آمده است بخش اول در چهار فصل، متضمن اطلاعات ذی‌قیمتی در خصوص مناسبات ایران و عثمانی از تأسیس سلسله‌ی صفویه تا انقراض سلسله‌ی قاجار است و بخش دوم نیز با شش فصل، به روابط دو کشور از آغاز حکومت رضاشاه تا قرارداد الجزایر به سال ۱۲۷۵ م پرداخته است.

در فصل سوم مناسبات دو کشور پس از زوال امپراطوری عثمانی که با تأسیس کشور مستقل عراق وارد مرحله نوینی شد، انقلاب ۱۹۲۰ عراق و پیامدهای آن، سیاست خشن دولت تازه تأسیس عراق درخصوص علمای شیعی و تبعید ایشان به ایران، که به قول مهدی قلی خان هدایت (خاطرات و خطرات، چ سوم، ۱۳۶۱، ص ۳۵۸)، شوری در سرها و غوغایی در ایران به پا کرد، بررسی شده است.

فصل چهارم کتاب به بررسی مناسبات ایران و عراق در حد فاصل بین جنگ بین الملل اول و دوم اختصاص یافته است. اختلاف دو کشور در خصوص شطالعرب و نادیده گرفتن حقوق ایران در مورد رودخانه‌ی مزبور از جانب دولت عراق و ارجاع اختلاف بین دو کشور به جامعه‌ی ملل، از مطالبی است که نویسنده چند صفحه‌ای را به نقد و بررسی آن اختصاص داده است.

فصل پنجم که واپسین فصل کتاب است با عقد پیمان سعدآباد سال ۱۷ تیر ۱۳۱۶ که بین چهار کشور ایران، عراق، ترکیه و افغانستان انجام گرفت آغاز و با عقد پیمان بغداد که عراق نیز در اثر تشویق و حمایت‌های ایالت متحده امریکا وارد آن شد، به پایان می‌رسد.

نویسنده در صفحات واپسین کتاب خود، یعنی در بخش ضمیمه، عهدنامه‌های منعقد بین ایران و عثمانی را از دوره‌ی صفویه تا دوره‌ی پهلوی و انعقاد قرارداد الجزیره به سال ۱۹۷۵ گنجانده است.

۱۱- سفارت نافرجام ملا محمد شیروانی: دکتر کلانتری، یحیی نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی در دانشگاه تبریز ص ۳۱ ش ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۶۲ شمسی. این مقاله یکی از بارزترین مقاله‌هایی است که به قلم استاد گروه تاریخ دانشگاه تبریز، دکتر یحیی کلانتری به نگارش درآمده است. **ملا شریف شیروانی** به‌عنوان نماینده از سوی فتحعلی شاه قاجار عازم استانبول شد. واهمه دولت ایران از کشته شدن گریبایدوف روسی در سال ۱۲۴۴ ه.ق دولت وقت ایران را بر آن داشت تا با اعزام ملا شریف شیروانی، مقدمات انعقاد یک قرارداد نظامی را با دولت عثمانی فراهم سازد. پس از مذاکرات انجام گرفته، معاهده‌ای بین ملا شریف شیروانی و پرتو افندی، رئیس‌الکتاب دولت عثمانی منعقد شد. این قرارداد شامل یک مقدمه، سه ماده و یک خاتمه است. به گمان نویسنده معلوم نیست که سواد معاهده‌نامه به ایران رسیده است یا نه.